УДК 378.16

Шерман О.М.,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПІДРУЧНИКА З ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ВНЗ З ОСОБЛИВИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Стаття присвячена актуальним проблемам викладання гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах з особливими умовами навчання, які проаналізовано на прикладі популярної навчальної літератури з політології. Висунуто припущення, що оптимізації навчального процессу сприятиме розробка і впровадженя в навчально-методичну практику підручника нового типу, створенного з урахуванням особливостей сприйняття сучасної студентської молоді.

Ключові слова: методика викладання, гуманітарні дисципліни, навчальна література, підручник, політологія, вищі навчальні заклади з особливими умовами навчання.

Постановка проблеми. Забезпечення навчального процесу якісною навчальною літературою є одним з чинників, що впливають на його результативність. І хоча інформаційна доба внесла свої корективи у список джерел наукової інформації, провідна роль підручника як носія знань надалі залишається неспростовною.

Як відомо, для академічної традиції характерний певний консерватизм. Підручники з гуманітарних дисциплін, що вийшли з друку цього року, за композицією та принципами подання матеріалу практично нічим не відрізняються від підручників 20-річної давнини, а то й більш раннього часу. Для такого консерватизму є свої причини, але чи є він виправданим? Адже у теперішніх вузах навчається покоління, сформоване в абсолютно новому інформаційному просторі; зі своїми когнітивними особливості сприйняття. Чи відповідають цим особливостям принципи подання інформації у підручниках, типових для сучасної вищої школи?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не можна сказати, що наукова спільнота є байдужою до цих питань. Методичні проблеми створення навчальної літератури розглянуто у творах В. Беспалько, Л. Занкова, Д. Зуєва, І. Лернера, Н. Менчинської, Є. Перовського, М. Скаткіна, А. Сохора, Н.Тализіної, С. Шаповаленко, В. Айнштейна, П. Буги, О. Вербицького, О.Гречихіна, М. Тупальського, Л. Тюріної та багатьох інших; їх основні положення закріплені у нормативних актах МОНмолодьспорту. Водночас ряд питань потребує подальших наукових розвідок, і серед них – специфіка навчальної літератури з гуманітарних дисциплін, призначеної для вищих навчальних закладів, по-перше, негуманітарного профілю, по-друге, з особливими умовами навчання.

Мета статті:

1) проаналізувати наявний стан навчальної літератури з гуманітарних дисциплін для ВНЗ з особливими умовами навчання на прикладі підручників з дисципліни «Політологія»;

2) розглянути ряд актуальних проблем викладання гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах з особливими умовами навчання і запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до аналізу навчальної літератури, наведемо визначення термінів «підручник» і «ВНЗ з особливими умовами навчання».

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів», затверджених Наказом МОНмолодьспорту № 588 від 27 червня 2008 року «Щодо видання навчальної літератури для вищої школи», *підручником* є «навчальне видання, що містить систематизоване викладення навчальної дисципліни, відповідає програмі дисципліни та офіційно затверджене як такий вид видання» [1].

Поняття «ВНЗ з особливими умовами навчання» чітко сформульоване у законі України «Про вищу освіту»: «вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад з особливими умовами навчання) - вищий навчальний заклад державної форми власності, який з метою задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань… спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади з питань цивільного захисту та у сфері митної справи, у сфері внутрішніх справ, у сфері спеціального зв'язку та захисту інформації здійснює за певними освітньо-кваліфікаційними, освітньо-науковим, науковим рівнями підготовку курсантів (слухачів, студентів) для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького (інспекторського) складу» [2]. Отже, особливі умови навчання у вишах Державної служби надзвичайних ситуацій, а також МВС та Міністерства оборони передбачають – для курсантів – поєднання спеціальної (військової) підготовки та обов’язків студента вищого навчального закладу, що накладає свій відбиток на процес засвоєння знань.

Виходячи з власного досвіду роботи у вишах Державної служби надзвичайних ситуацій і МВС протягом 2001-2012 рр., а також із напрацювань і практичних розвідок колег-викладачів, можна визначити наступні характерні риси засвоєння дисциплін гуманітарного циклу курсантами і студентами:

1) дисципліни гуманітарного циклу нерідко і курсанти і студенти сприймають як «другорядні», не потрібні у подальшій професійній діяльності (за винятком курсантів і студентів гуманітарних факультетів), що, відповідно, визначає низький коефіцієнт корисної дії при їх вивченні («прослухав і забув»);
2) курсанти – порівняно зі студентами у – мають менші навчальні можливості, незважаючи на присутність у розпорядку дня окремих годин на самопідготовку. Службові обов’язки залишають менше часу на самостійний пошук інформації; інтенсивне фізичне навантаження впливає на такі параметри, як увага, швидкість сприйняття, здатність до концентрації. Можна згадати як не обов’язкові, але існуючі обставини депривацію сну і підвищений стресовий рівень – принаймні для курсантів першого року навчання. Іншими словами, курсантам важче вчитися;
3) за винятком гуманітарних факультетів, у виші Державної служби надзвичайних ситуацій вступають переважно «технарі», а не «гуманітарії», тобто абітурієнти з вираженою схильністю до точних, а не гуманітарних наук. Як відомо, «технарям» важче даються гуманітарні дисципліни, для їх засвоєння їм треба докладати додаткових зусиль, але цього не відбувається через причини, сформульовані вище.

Також важливою рисою курсантсько-студентської аудиторії, на цей раз спільною з усіма іншими вишами країни, є зниження загального рівня гуманітарної підготовки в середній школі. Як наслідок, курсанти і студенти 1-го курсу не мають тієї бази, яку б повинні були мати як особи з повною середньою освітою (обмежений термінологічний вокабуляр, невміння працювати не лише з джерелами, але й текстами наукового стилю, часом – брак базових знань). При цьому немає жодних підстав сподіватися, що прогалини в сфері історії та інших суспільних дисциплін будуть заповнені шляхом самоосвіти – хіба що на рівні окремих осіб. Стосовно ж абсолютної більшості підручник залишається основним джерелом знань, що висуває до нього додаткові вимоги.

Як справедливо зазначено у згадуваних вище «Методичних рекомендаціях…», «викладання матеріалу в навчальній книзі повинно відрізнятися об'єктивністю, науковістю та чіткою логічною послідовністю. Композиція підручника, подання термінів, прийоми введення до тексту нових понять, використання засобів наочності повинні бути направлені на те, щоб передати студентові певну інформацію, навчити його самостійно користуватися книгою, *захопити його, викликати інтерес до предмета, що вивчається*» (курсив наш). На наше глибоке переконання, останні критерії є чи не найважливішими. Наявність інтересу, зацікавлення предметом не гарантує, звісно, повного опанування навчальним матеріалом, але без цього хоча б на частковий результат вивчення дисципліни розраховувати не доводиться.

Спробуємо розглянути, чи відповідає цим критеріям наявна навчальна література з дисципліни «Політологія». Нами проаналізовані найбільш розповсюджені підручники: Шляхтуна П.П. [3], Юрія М.Ф.[4], «Політологія» за ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка 2003 р. вид.[5], «Політологія» за ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка 2000 р. вид.[6], «Політологія» (за заг. редакцією І.С.Дзюбка, К.М.Левківського) [7], Піча В.М., Хома Н.М. [8], а також ряд посібників [9] і курс лекцій [10-11]. Всі вони використовувалися в процесі викладання політології у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності у 2011-12 та 2012-13 н.р. студентам і курсантам I-IV курсів усіх факультетів.

Всі проаналізовані видання мають ряд спільних рис. По-перше, не викликає сумнівів високий науковий і професійний рівень їх авторів. Матеріал відповідає останнім досягеннням політичної науки, автори спираються на світовий і вітчизняний досвід.

По-друге, впадає в очі однотипна структура підручників: зміст (перелік розділів); вступ (або передмова); далі послідовний виклад матеріалу у певній кількості розділів, причому здебільшого він має форму суцільного тексту, у якому позначені курсивом чи жирним шрифтом виділені візуально визначення. Наприкінці розділу йдуть питання для самоконтролю. (Відходять від традиційного підходу Піча В.М., Хома Н.М. у посібнику «Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу», який є багатим на наочно-демонстративний матеріал – схеми, таблиці, символи і місцями нагадує конспект. Така структура книги обумовлена її метою: «основне завдання посібника – дати методичний та теоретичний матеріал для безконтактного (самостійного) вивчення політології» [10, с.7]).

Спільними є й ряд недоліків методичного характеру, серед яких нам найважливішими видаються наступні.

1. *Брак розгорнених прикладів*, важливість яких при викладі нового матеріалу є аксіомою (до речі, і «Методичні рекомендації…» вважають їх обов'язковими). Напр., у розділі, присвяченому політичному лідерству, пояснюючи типологію цього явища,

П.П. Шляхтун наводить імена лише харизматичних лідерів [С.462] і лідерів цезаристського типу (Юлій Цезар) [С.465]. Хто є представниками раціонально-легального, плутократичного, популістського типів лідера тощо, залишається невідомим. Можливо, автор припускає, що студент зможе самостійно, виходячи із власних знань української і світової історії, підібрати приклади? Проте реальність спростовує це припущення: для абсолютної більшості курсантів/студентів це занадто складно. Втім, у «Політології» за ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка в підрозділі «Природа, концепції та класифікація політичного лідерства» [2003 р., С.303-306] жодних прізвищ не згадується взагалі. Якщо взяти саме цю тему, то достатньо вона роз'яснена за допомогою прикладів лише в підручнику М.Ф. Юрія [4, с.207-222].

2. *Недостатній зв'язок з іншими дисциплінами гуманітарного циклу,* зокрема, з історією. Виклад питання у діахронії присутній, як правило, лише у розділах, присвячених історії політичної думки. Далі подається теоретичний матеріал – визначення, складові явища, типологія, історія дослідження питання і т.д. – без прив'язки до конкретних історичних і соціально-політичних реалій, хоча повноцінне розуміння багатьох політичних категорій такого екскурсу настирливо вимагає.

3. *Проблеми стилістичного характеру*. Мова – це головний інструмент пізнання; відповідно, будь-які перешкоди стилістичного плану сповільнюють когнітивні процеси. До проблем стилістичного характеру можна зарахувати:

а) невиправдане ускладнення синтаксичних конструкцій: надлишок складних речень з різними типами зв'язку, перевантаження тексту складнопідрядними реченнями з кількома підрядними частинами тощо. Як наслідок, зрозуміти з першого прочитання думку автора більш ніж проблематично.

Наприклад: «Попри те, що правлячі структури відкриті для різних угруповань, влада за авторитаризму сконцентрована в руках правлячої еліти, виборча система пристосована до рішень виконавчої влади, демократичні принципи не є абсолютною цінністю, значний обсяг влади перебуває в руках силових структур, принципи законності та конституційності практично завжди спотворюються» [5, с. 264]. Або: «Політична консолідація як форма політичних відносин між суб'єктами виникає на основі розвинених політичних потреб подолання вузькості існуючих і розвитку нових зв'язків, виникнення нових політичних організацій, що потребують входження у політичну систему і розгортання політичної діяльності, формування нових політичних завдань, захисту від реакційних, деструктивних сил, при втраті контролю за політичною ситуацією і необхідності налагодження політичного функціонування з метою встановлення стабільності в суспільстві та ін.» [7, с.259];

б) зловживання іншомовними словами наукового стилю, лексикою, яка потребує додаткового пояснення, напр., «Сакральне життя є неминучим супутником найрадикальнішої секулярної держави» [11, с.222]. З 8 слів цієї тези значення двох, причому тих двох, які, власне, і створюють смисловий каркас речення: «сакральне» і «секулярна» – є незрозумілим пересічному студенту/курсанту. Якщо вилучити ці визначення – а це неминуче відбувається за умови нерозуміння значення слів – смисл речення втрачається.

Ми далекі від думки, що вказані вище недоліки викликані недостатньою компетентністю авторів підручників. Проблеми стилістичного характеру обумовлені тим, що підручники з політології нерідко написані не науково-навчальним підстилем наукового стилю мовлення (як мало би бути), який не виключає елементів емоційності, а власне науковим підстилем з його неповороткою серйозністю, складними реченнями, зверненням до книжкової лексики. На наше глибоке переконання, для сучасної

студентської аудиторії цей підстиль є занадто складним для сприйняття – та й, зрештою, він не призначений для підручників. Можливо, вихід з цієї ситуації слід шукати на шляху певного схрещення науково-навчального і науково-популярного підстилів.

4. *Відсутність зазначеного в «Методичних рекомендаціях…» апарату для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики).* Цей суто технічний момент дозволяє краще структуризувати матеріал у свідомості студента, полегшує його засвоєння.

Отже, можна зробити висновок, що бездоганний у науковому плані матеріал не вдається донести у повному обсязі до аудиторії. Через проблеми когнітивного плану, викликані недоліками навчальної літератури, значна його частина губиться «по дорозі». Важко говорити й про пробудження інтересу до наукової дисципліни, хоча її зміст дає всі можливості для його появи. Очевидно, що існує потреба ревізії традиційного подання навчального матеріалу, необхідність пошуку нового підходу, який, відкинувши застарілі стереотипи, дозволить оновити форму, зберігаючи дух – але не літеру – змісту.

Пошуки такого підходу полегшує можливість використання досвіду інших країн. Ще в 1970-ті рр. одні з засновників НЛП психологи Р.Бендлер ДЖ.Гріднер змогли подолати труднощі, які виникли в процесі викладання математики гуманітаріям таким чином: «замість того, щоб вчити їх математики з погляду математика, я просто використовував доступні їм поняття перекладу з мови на мову і трактував математичні символи як слова. Так само, як у мові існують добре сформульовані речення, так і в математиці існують добре сформульовані послідовності символів. Я зробив так, щоб весь *мій підхід відповідав їх моделі світу, а не вимагав від них достатньої гнучкості, необхідної для того, щоб вони приєднались до моєї моделі світу*» (курсив наш – О.Ш.) [12].

Таким чином, єдиний шлях до оптимізації сприйняття полягає у пошуку такої форми подання матеріалу, яка відповідає моделі світу сучасного студентства/курсантства. Це ставить перед нами наступне питання: якою є ця модель світу, які риси їй притаманні?

Безумовно, вичерпна відповідь на це питання потребує окремого дослідження, яке виходить за межі нашої статті. Однак одна характерна риса цієї моделі - моделі, що сформувалася у добу постмодерну – є очевидною. Мова йде про *мозаїчність*, вперше відзначену французьким дослідником А.Молем [13].

Моль зауважив, що технічна революція і інформаційний вибух призвели до заміни традиційної гуманітарної культурі «мозаїчною», яка являє собою невпорядковану сукупність уривків зображень, ідей і форм. Ці уламки культури транслюються засобами масової інформації і заповнюють свідомість індивіда, який поступово відвикає шукати причинно-наслідкові зв’язки між явищами, вибудовувати певні логічні схеми та докладати інших зусиль у процесі споживання продуктів культури.

З появою Інтернету «мозаїзація» культури значно пришвидшила темпи. ЗМІ, Інтернет, масова культура привчають молодь до фрагментарного сприйняття інформації і швидкого переключення з одного фрагмента на інший, розвиваючи так зване «кліпове мислення». Суцільний текст в добу перемоги візуальних каналів інформації засвоюється повільно і погано. Можна – і справедливо – критикувати цю тенденцію, можна шукати шляхи її нейтралізації, але доки вона існує, доки модель світу у свідомості студента носить мозаїчний характер, не можна її не враховувати.

Висновок. Оскільки існуючі шаблони і стандарти навчальної літератури не дозволяють вирішити поставлені перед навчальним процесом завдання у повному обсязі, є доцільним, на нашу думку, створення нової концепції підручника. Такий підручник мав би бути написаний із використанням принципу мозаїчності – за умови дотримання тематичної єдності логічної послідовності фрагментів як кожного розділу, так і сукупності всіх розділів. Такий підручник мав би подати матеріал курсу в максимально доступній формі, не відступаючи від стандартів навчально-методичної літератури для ВНЗ; містити кілька рівнів матеріалу – від базового, засвоєння якого дозволяє зарахувати вивчення теми, до розширеного і поглибленого для тих, хто прагне отримати вищий бал; бути багатим на ілюстративний матеріал у різній формі – від ілюстрацій до цитат. Але, найголовніше, він має відійти від принципу подання інформації суцільним текстом: кожний розділ має бути розбитий на ряд смислових блоків, виокремлених візуально. Така структура повинна запобігти гальмуванню уваги, яке має місце за одноманітного викладення матеріалу, стимулювати активність студента, зацікавити прикладами, які залишаться в пам`яті (а з ними – і теоретичні положення). Розробка такого підручника, вироблення його розгорнутої концепції є, на нашу думку, нагальною потребою вищої школи в цілому і ВНЗ з особливими умовами навчання зокрема.

Література:

1. Додаток №1 до Наказом МОНУ № 588 від 27.06.2008 р. «Щодо видання навчальної літератури для вищої школи» «Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів» : [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/hryfy/nakaz_mon_588_2008_hryfy.doc.
2. Закон України «Про вищу освіту» №2984-III, із змінами від 19 січня 2010 р. : [Електронний ресурс] // Освітній портал. – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/.
3. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки)/ Шляхтун П.П. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
4. Юрій М.Ф. Політологія / Юрій М.Ф. – К.: Дакор,КНТ, 2005. – 416 с.
5. Політологія. Підручник. Вид. 2-ге, перероблене. За ред.. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Академія, 2003. – 528 с.
6. Політологія (за заг. редакцією І.С.Дзюбка, К.М.Левківського) – К.: Вища школа, 1998. – 415 с.
7. Політологія. Підручник. Вид2-ге, перероблене. За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Академія, 2000. – 368 с.
8. Піча В.М. Політологія/ Піча В.М., Хома Н.М. – 4-те вид., виправл. І доповнене. – Львів: Магнолія плюс, 2005. – 304 с.
9. Піча В.М. Політологія /Піча В.М., Хома Н.М. – 3-те вид., виправл. І доповнене. – К.: Каравела, Львів: «Новий Світ-2000», 2002. – 344 с. посібник
10. Піча В.М. Політологія/Піча В.М., Хома Н.М.: Типові питання та відповіді з лекційного курсу. Навчальний посібник для студентів. К.: Каравела, Львів: «Новий Світ-2000», 2002. – 176 с.
11. Піча В.М. /Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: конспект лекцій. Навчальний посібник для студентів внз України. - Львів: «Новий Світ-2000», 2008. – 172 с.
12. Р.Бендлер. Из лягушек – в принцы. Вводный курс НЛП / Бендлер, Ричард; Гриндер, Джон : [перевод с английского].– СПб.: Корвет, 2010. – 192 с.
13. А.Моль Социодинамика культуры / Абрахам Моль: [перевод с французкого] / Предисл. Б. В. Бирюкова.— М. : Издательство ЛКИ, 2008. — 416 с.

12 лютого 2013 року